

AZ AQUINCUMI POLGÁRVÁROS KELETI VÉDMŰVEI: VÁLASZ EGY ÉVSZÁZADOS KÉRDÉSRE

LÁNG ORSOLYA

A római kori Aquincum polgárvárosának keleti, Duna felőli lezárására (védműveire) vonatkozóan mind-ezidáig csak bizonytalan adatokkal rendelkezünk. A Budapest–Esztergom vasútvonal 2013-ban megindult rekonstrukciójához kapcsolódó földmunkák azonban végre lehetőséget teremtettek arra, hogy a település keleti szélét kutassuk. Sikerült azonosítanunk a régóta keresett városfalat, és a település keleti szegélyének történetével kapcsolatban is új eredményekre jutottunk.

A POLGÁRVÁROS KELETI VÁROSFALA: KUTATÁSTÖRTÉNET

Az aquincumi polgárváros keleti védműveinek lokalizálása immár 120 éve foglalkoztatja az aquincumi kutatást. (1. kép) A település északkeleti sarkáról, azaz arról a pontról, ahol az északi városfal keletnek fordul, eddig nagyon kevés információval rendelkezünk. Nagy Lajos azt feltételezte, hogy a város keleti fala a gázgyári lakótelep házai alatt helyezkedett el.¹ 1947-ben Szilágyi János a Pók utcától északra, a Jégtörő utca magasságában az északi városfal lezárását vélte felfedezni egy „kitörőkapu” formájában, ahonnan a fal délnek fordult volna.² Ezeket a feltételezéseket azonban a későbbiekben sem megcáfolni, sem pedig megerősíteni nem sikerült, mivel az ásások pontos helyét – geodéziai felmérések hiányában – utóbb már nem lehetett azonosítani. A városfal megtalálását célzó későbbi kísérletek is kudarcot vallottak (pl. Póczy Klára ásásai a Jégtörő utcában, majd a később ugyanitt, geofizikai módszerekkel végzett kutatások). (2. kép)

1. kép: Az aquincumi településeggyüttes topográfiai helyzete (Google Earth, grafika: Kolozsvári Krisztián)

¹ Nagy Lajos: Topográfia, polgárváros. In: *Budapest története I–II.*, szerk. Alföldi András – Nagy Lajos – László Gyula (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942), 366–385.

² Szilágyi János: Jelentés a Fővárosi Ókortörténeti (Aquincumi) Múzeum kutatásairól és szerzeményeiről az 1945–48 évek folyamán / Rapport sur les recherches et les nouvelles acquisitions du Musée Municipal d’Histoire Antique (Aquincum) de 1945 à 1948. *Budapest Régiségei* 15 (1950), 311, 19. lábjegyzet.

2. kép: Az aquincumi polgárváros alaprajza a feltételezett keleti városfal helyével (szaggatott vonal) (BTM Aquincumi Múzeum, Rajztár)

A keleti városfal „hiányának” okát a kutatás – mint később látni fogjuk, helyesen – azzal magyarázta, hogy a terep a római korban nyugat–keleti irányába lejtett, így a városfalmaradványok is mélyebben keresendők, és mély, szondázó jellegű ásatások hiányában eddig nem kerülhettek elő.³ Mindössze annyit lehetett sejteni, hogy a város határának valahol a Jégtörő utca magasságában kellett húzódnia, hiszen a gázgyári lakótelep alatt Nagy Lajos még lakóházak és utcák maradványait találta,⁴ valamint kelet felé egy kisebb szentélykörzetet, amely jelezheti a település szélét.⁵ (3. kép)

³ Zsidi, Paula: Verkehrsverbindungen, Wehranlagen, Straßennetz. In: *Forschungen in Aquincum 1969-2002*, hrsg. P. Zsidi (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2003), 140; Láng Orsolya: Feltárások az aquincumi polgárváros keleti határán / Excavations on the eastern edge of the Civil Town of Aquincum. *Aquincumi Füzetek* 16 (2010), 19.

⁴ Nagy Lajos: Topográfia, polgárváros. In: *Budapest története I–II.*, szerk. Alföldi András – Nagy Lajos – László Gyula (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942), 376.

⁵ Póczy Klára: A termékenység-kultusz terrakottái Aquincumban. *Budapest Régiségei* 20 (1963), 246; Zsidi Paula: *Aquincum polgárvárosa* (Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2002), 68–69.

3. kép: Az aquincumi polgárváros és a modern város viszonya (BTM Aquincumi Múzeum, Rajztár)

EGY ÚJ KUTATÁSI LEHETŐSÉG: A BUDAPEST-ESZTERGOM VASÚTVONAL FELÚJÍTÁSA

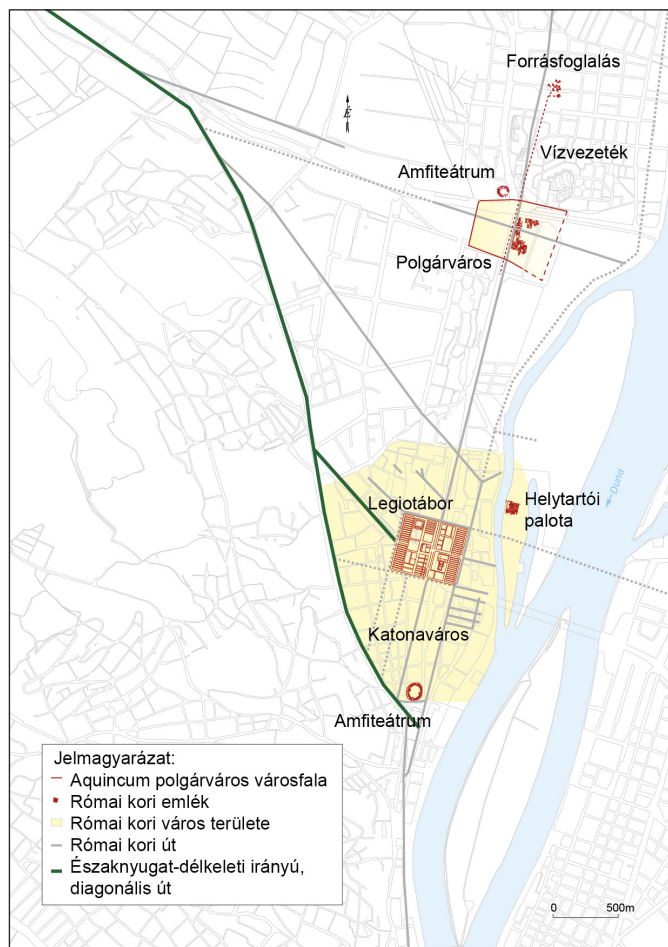
A vasútvonal 2013-ban megkezdődött felújítása elé nagy várakozással tekintettünk a régészeti feltárások szempontjából, hiszen a nyomvonalat egy tradicionális, feltehetően már az őskortól kezdve folyamatosan használt közlekedési folyosón alakították ki, a Solymár-völgyön keresztül a Duna-partig vezető út zónájában. A római korban itt haladt át a Brigetiot (Komárom–Szöny) Aquincummal összekötő északnyugat-délkeleti irányú, diagonális út egyik leágazása, amely elérte, majd átmetszette a polgárváros területét nyugat-keleti irányban.⁶ (4. kép) A munkálatok azért is ígértek izgalmasnak, mert a vasútvonal 19. század végi megépítése során nem végeztek szisztematikus kutatómunkát a területen. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy még a polgárváros területén is alig valamivel korábban indultak meg az első nagy kiterjedésű feltárások, így a kutatók még viszonylag kevés információval rendelkeztek a település polgári vagy katonai jellegéről és kiterjedéséről. A leltárkönyvek tanúsága szerint azonban néhány tárgy ekkor került be az Aquincumi Múzeumba (pl. egy néger fiúcska bronzszobra, építészeti terrakotta), ami arra utal, hogy a vasút építésekor régészeti lelőhelyeket bolygathattak meg. Az ép tárgyak egy része feltehetően a város valamelyik temetőjének sírjaiból származhat, hiszen a vasúti töltés keresztülhalad mind a település keleti temetőjén (amely a szakirodalomban „gázgyári temető” néven szerepel), mind pedig a várostól nyugatra található, Aranyhegyi-patak menti temetőn. A területről tudni lehetett még, hogy a város *forum*ától északkeletre, a 19. század végén – feltehetően szintén a vasútépítéssel összefüggésben – mozaikpadló részlete és feliratos oltárkö került elő. A kutatás ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy egy – a Victorinus családhoz köthető – *mithraeum* állhatott valahol ezen a területen.⁷ A leletek pontos származási helye azonban ma is ismeretlen.

A polgárvárosban és közvetlen környezetében számos alkalommal folyt régészeti kutatás az elmúlt közel 120 év során. Ezek nyomán ma már lényegesen többet tudunk a vasút által érintett terület római

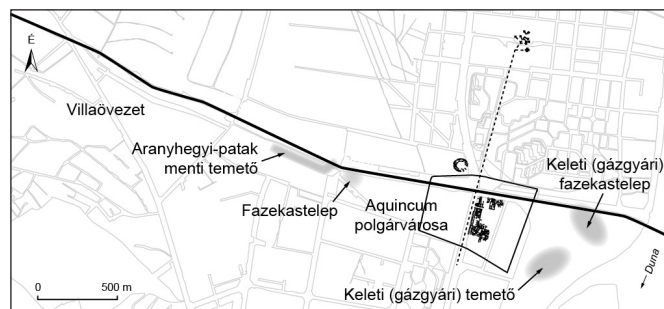
⁶ Zsidi Paula: *Aquincum polgárvárosa* (Budapest Enciklopédia Kiadó, 2002), 26; Láng Orsolya: Az aquincumi polgárváros / The Civilian Town of Aquincum. In: *Rómaiak a Dunánál. A Ripa Pannonica Magyarországon, mint világörökségi helyszín*, szerk. Visy Zsolt (Pécs: PTE Régészeti Tanszék, 2011), 30.

⁷ Nagy Lajos: Vallási élet Aquincumban. In: *Budapest története I–II.*, szerk. Alföldi András – Nagy Lajos – László Gyula (Budapest Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942), 433.

4. kép: Az aquincumi polgárváros és az északkelet–déli irányú (diagonális) út viszonya (BTM Aquincumi Múzeum, Rajztár)

5. kép: Római kori lelőhelyek a Budapest–Esztergom vasút nyomvonalára mentén (rajz: Kolozsvári Krisztián)

óbudai állomás területére esik).¹⁰ Innen nyugat felé – a főváros közigazgatási határáig – a vasút már a római település villaövezetén halad át, illetve egy szakaszon valószínűleg párhuzamosan fut a fent említett Brigetio felé vezető úttal. (6. kép)

A 2013-BAN VÉGZETT KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A legérdekesebbnek a város keleti szélére tervezett vasúti hídfők helyén nyitott két szelvény bizonyult, mivel ezek éppen a feltételezett keleti városfal nyomvonalában helyezkedtek el. (7. kép) A különböző jellegű római kori jelenségek egyértelműen jelezték a település határát. Értelmezésük során segített, hogy még 2009-ben kutatóárkokat húztunk a területtől északra, ahol római kori árokszakaszok kerültek elő.¹¹

A nyugati hídpillér helyén nyitott felületen előkerült emlékek legalább három, a római korra keltezhető építési periódusból származtak. A legkorábbi fázist egy kb. 3 m széles, V-keresztmetszetű árok jelentette,

⁸ Zsidi Paula: Transformation of the town structure in the civil town of Aquincum during the Severi (A.D. 193–235). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 53 (2002), 139.

⁹ Póczy, Klára – Zsidi, Paula: Lokales Gewerbe und Handel. In: *Forschungen in Aquincum 1969–2002*, hrsg: P. Zsidi (Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum, 2003), 191–192.

¹⁰ Lassányi Gábor: Újabb feltárások az Aranyhegyi-patak menti temetőben / Recent excavations in the cemetery along the Aranyhegyi Stream. *Aquincumi Füzetek* 12 (2006), 73–78.

¹¹ Láng Orsolya: Feltárások az aquincumi polgárváros keleti határán / Excavations on the eastern edge of the Civil Town of Aquincum. *Aquincumi Füzetek* 16 (2010), 19–24.

Láng Orsolya • Az aquincumi polgárváros keleti védművei: válasz egy évszázados kérdésre

6. kép: A vasút Aranyhegyi-patak menti temetőn és a villaövezeten áthaladó szakasza (fotó: Rákóczi Gábor)

7. kép: A vasúti töltésben megnyitott felületek a római kori emlékekkel (fotó: CIVERTAN Bt., grafika: Kolozsvári Krisztián)

8. kép: A polgárváros keleti városfalának kiszedett vonala a feltárás közben (fotó: Láng Orsolya)

amely a terület keleti szélén futott, észak–déli irányban. A nagyméretű árok jelentkezési szintjétől számítva legalább 1,6 méter mély volt. Folytatását a fent említett, 2009. évi kutatás során már azonosítottuk. Az árok nyugati oldalán, attól kb. másfél méterre egy azzal párhuzamos, 1,2 méter széles fal futott. A fal köveit kiszedték, csak négyszögletes profilú alapozási árka maradt meg, amely habarcsdarabos, kisköves földdel töltődött fel. Ennek egy részletét is dokumentáltuk 2009-ben. (8. kép) A rétegtani megfigyelések alapján a széles árok és a fal egykorú lehetett. A faltól nyugatra karólyukak sorakoznak, amelyek feltehetően valamely, a falhoz kapcsolódó szerkezet nyomai lehettek. Az ásatási szelvény nyugati szélén egy északkelet–délnyugati irányú földút és az azt kísérő kis vizesárok került elő.

Az objektumok jellege és azok topográfiai helyzete alapján arra következtethetünk, hogy itt sikerült megfogni a település keleti szegélyét, az egykori városfal alapjával. A falhoz, amelynek köveit később teljesen kitermelték, belülről talán körüljáró csatlakozott (erre utalhatnak a karólyukak), kívülről vizesárok kísérte. Feltételezésünket alátámasztja Szilágyi János fent említett, 1947-es feltárásnak eredménye is. A polgárváros most előkerült keleti falának alapja keskenynek tűnhet, hiszen például a déli városfal alapozása a feltárt szakaszokon átlagosan 1,5–2,2 méter széles. Az északi városfalnak az északkeleti kaputoronynál feltárt szakasza azonban szintén csak 1,2–1,3 méter széles.¹² Szilágyi János a város északkeleti „sarkánál”, ahol az említett kitörőkaput feltételezte, 1,5–1,7 méter szélességet mért. A most feltárt keskenyebb fal felmenő része lehetett faszerkezetes is, illetve – a szelvény északi metszetalánál, csak nagyon rövid szakaszon megfigyelt, kiszedett, a városfallal párhuzamosan futó falcsontot értelmezve

¹² Zsidi Paula: Aquincum polgárvárosának városfala és védművei az újabb kutatások tükrében / Stadtmauer und Verteidigungssystem der Zivilstadt von Aquincum im Spiegel der neuesten Forschungsergebnisse. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1990), 147–152, 154.

Láng Orsolya • Az aquincumi polgárváros keleti védművei: válasz egy évszázados kérdésre

– arra is gondolhatunk, hogy néhány ponton további megerősítéseket is alkalmaztak. Nem csak a fal, hanem a most dokumentált vizesárok szélessége is elmarad a polgárváros védműveinél eddig feltárt fossaszakaszokétól: azok átlagosan 3,8–5 méter szélesek.¹³

Ehhez a korszakhoz tartozik még a fal belső oldalán a település első (föld)útjának részlete is. Az út tisztításából származó *terra sigillaták* tanúsága szerint ez a periódus legkorábban a 2. század első évtizedeire keltezhető. Ezek dél-galliai darabok, míg a későbbi útrétegből már közép-galliai töredékek kerültek elő. A város többi oldalán eddig megtalált városfalszakaszok alapján a falak építését a kutatás Hadrianus uralkodási idejére helyezi, így feltehetően a keleti városfal is ebben az időszakban készülhetett el.

A következő periódusban (a 2. század közepén – végén?) kerülhetett sor a fent említett földút lekövezésére, ebből az útrétegből közép-galliai terra sigillata töredék került elő. Az úttól nyugatra pedig már kőalapozású épületek is készültek. Ezt követően a védműveket ezen a szakaszon felszámolják: a fal köveit kiszedik, a vizesárok pedig betöltődik (betöltik?). Ehhez a korszakhoz tartoztak még ugyanitt egy – bizonytalan rendeltetésű – épület falai is. Ezek a vizesárok szomszédságában, sőt, részben valószínűleg ráépültek. A falakat később itt is kiszedték. A leletanyag restaurálása és feldolgozása ugyan még kezdeti stádiumban van, de a keltező értékkel bíró darabok már most arra utalnak, hogy a városfal és a hozzá tartozó vizesárok a 3. század első felében már használaton kívül lehetett: kiszedték, illetve betöltötték. A keltező leletek elsősorban a vizesárok betöltési rétegeiből származnak: rheinzaberni és westerndorfi terra sigillata töredékek, egy igen kopott Hadrianus érem, egy kopott, 2. századi sestertius, egy Kapitán II. amphora töredéke,¹⁴ egy ép térdfibula egysoros, cikkcakkmintás díszítésű, félköríves fejlappal.¹⁵

Később a városfalon belüli első utat még megújították, de a védműveket többé már nem hozták rendbe. A terület használatának legkésőbbi időszakáról tanúskodik az az út, amelyet az egykori vizesárok tetején szétterített köves omladékokból alakítottak ki. Felszínéről közép- vagy újkori patkó, vaslánc és szögek kerültek elő. A 19. századi töltés építésekor szinte még a felszínen volt ez az útfelület és egy korábbi római kori falmaradvány.

A feltárás helyszínén a polgárváros többi részéhez képest viszonylag kevés római kori építési periódust tudunk megfigyelni. Ez azzal magyarázható, hogy a város szélei csak később épültek be, így ott a római kori megtelepedés közel négyszáz éve alatt kevesebb átépítésre, átalakításra került sor (hasonló a helyzet a város délkeleti részén is¹⁶).

A keleti hídpillér helyén előkerült jelenségek már egyértelműen a város határán kívüli, perifériális területre utalnak. A szelvény északnyugati részén egy nagyméretű (legalább 7×5 méteres), szögletes alaprajzú hulladékgyűjtő részlete került elő. Az átlagosan 1 méter mély gödör nagy mennyiségű római kori leletanyagot tartalmazott: sok, viszonylag ép edényt (korsót, fazekat, terra sigillata edényeket) és állatcsontot. (9. kép) A betöltés felső rétege vörös, átégett kemencehulladékból, illetve rontott

9. kép: Leletek a hulladékgyűjtőből (fotó: Komjáthy Péter)

¹³ Ibid.

¹⁴ Vámos, Péter – Gabler, Dénes – Hárshgyi, Piroska – Lassányi, Gábor: Eastern Mediterranean import and its influence on local pottery in Aquincum. *Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae* 60 (2009), 63.

¹⁵ Merczi B/1 változat: Merczi Mónika: Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (2011), 29–31.

¹⁶ Láng Orsolya: Új eredmények az aquincumi polgárváros délkeleti régiójának kutatásában – az úgynevezett Festőház és közvetlen környezete / New results in research on the southeastern part of the Civil Town in Aquincum – the so-called „Painter’s House” and its surroundings. *Aquincumi Füzetek* 18 (2012), 21–22.

10. kép: Mázás, reliefdíszes tál töredéke a hulladékgyűjtőből
(fotó: Komjáthy Péter)

11. kép: Silvanus istent ábrázoló ólom votív (fogadalmi tárgy) a hulladékgyűjtő környezetéből (fotó: Komjáthy Péter)

téglákból áll. Ez részben a szomszédos (a szakirodalomban „gázgyári” néven ismert) fazekastelepről,¹⁷ részben pedig a közelben kialakított mészégető kemencékből származhatott. A gödör eredeti funkciója esetleg más is lehetett: veremház vagy például műhely is. Erre utalt az objektum szélén lévő néhány cölöplyuk, illetve a beásás alján talált köves sáv, ugyanakkor egyéb, házra utaló nyomot (padlószint maradványait vagy kemencét) nem találtunk.

A leletanyag restaurálása és értékelése még folyamatban van, de a keltező értékű tárgyak már most azt jelzik, hogy a gödör a Kr. u. 2. század elejétől lehetett használatban legalább a 4. század közepéig. Az alsó betöltési rétegekből dél- és közép-galliai terra sigillata töredékek, a beásás felső betöltési rétegéből pedig I. Constantinus 335–337 között vert kisbronz érméje került elő,¹⁸ egy feltehetően import, zöldmázás, reliefdíszes tál töredékével együtt. (10. kép) A feltöltődött hulladékgyűjtőbe később – de még a római korban – egy kutat ástak. Miután a kút is betöltődött, állati – kistestű kutya- és/vagy macska – tetemeket ástak el itt, melyeket részben el is égettek. Ez is arra utal, hogy a terület már a város külterületének minősült. A személgödör környékén, de a felső, kevert rétegben került elő egy ép, ólomból készült fogadalmi tárgy, amely aediculában álló, kontrasztos tartású, rövid tunikás figurát ábrázol, bal kezében szögletes pengéjű (szőlőmetsző?) késsel, jobbában pedig egy meghatározhatatlan tárggyal, talán faággal vagy gyümölcscsel. Jobb lábánál négy lábú állat, valószínűleg kutya ül. A figura – ikonográfiai jellegzetességei alapján – Silvanus isten ábrázolása lehet. A lelet az Aquincumi polgárvárosban igen népszerű kultusz újabb emléke.¹⁹ (11. kép)

A 2013-as év felfedezéseinek jelentősége elsősorban abban áll, hogy sikerült információt szereznünk a római kori település északi és keleti részéről, illetve közvetlen környezetéről. Kiderült, hogy a 19. századi vasútépítés során szerencsés módon kevésbé bolygatták az antik emlékeket, a vasúti töltést gyakorlatilag az akkor még itt-ott a felszínen is látszó falmaradványokra, járószintekre építették rá. A polgárváros keleti védmű-maradványainak előkerülése szintén nagyon fontos új eredmény, mint ahogy a város keleti előterének használatáról is most már lényegesen több adattal rendelkezünk a korábbiaknál.

¹⁷ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. *Budapest Régiségei* 11 (1932), 3–423.

¹⁸ Bruun, P.M.: *Roman Imperial Coinage, vol. VII.* (London: Spink, 1966), 252.

¹⁹ Zsidi, Paula: Bleivotive aus Aquincum. *Kölner Jahrbuch* 33 (2000), 322–328; Szirmai Krisztina: Silvanus, Priapus ábrázolások a BTM Aquincumi Múzeumában. *Budapest Régiségei* 41 (2007), 45.

Láng Orsolya • *Az aquincumi polgárváros keleti védművei: válasz egy évszázados kérdésre*

AJÁNLOTT IRODALOM

LÁNG ORSOLYA

Az aquincumi polgárváros. In: *Rómaiak a Dunánál. A Ripa Pannonica Magyarországon, mint világörökségi helyszín*, szerk. Visy Zsolt, 29–36. Pécs: PTE Régészeti Tanszék, 2011.

ALFÖLDI ANDRÁS – NAGY LAJOS – LÁSZLÓ GYULA (szerk.)

Budapest története I–II. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

PÓCZY KLÁRA

Aquincum. Budapest római kori történelmi városmagja. Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2004.

ZSIDI PAULA

Aquincum polgárvárosa. Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2002.